

KWESTIA SŁOWACKA A POLITYKA NARODOWOŚCIOWA KRÓLESTWA WĘGIER W LATACH 1848–1918

THE ISSUE OF SLOVAK AND HUNGARIAN NATIONALITY
POLICY OF HUNGARIAN KINGDOM
IN THE YEARS 1848–1918

*Grzegorz Baziur**

— ABSTRAKT —

Niniejszy tekst dotyczy genezy słowackiej świadomości narodowej, która narodziła się w XIX wieku w warunkach nasilającej się polityki madziaryzacji ze strony władz węgierskich. Miała ona miejsce najpierw w ramach monarchii austriackiej, a po ugodzie dworu austriackiego w Wiedniu z elitami węgierskimi i powstaniu Austro-Węgier nasiliła się w ramach Królestwa Węgierskiego. W odpowiedzi na politykę madziaryzacji narody niemadziarskie, w tym Słowacy – a ściślej ich niewielkie elity polityczne i kulturalne – podjęły próbę przeciwstawienia się polityce władz węgierskich. W tekście autor ukazał proces kształtowania się słowackiej świadomości narodowej, rolę Ludovíta Štúra, Jána Kollára i kolejnych działaczy, politycznych, ludzi kultury w tym procesie do 1918 r. Omówił też współpracę Słowaków z innymi narodami niewęgierskimi, mieszkającymi w Królestwie Węgierskim w walce o swoje prawa, przeciwko

— ABSTRACT —

This text refers to the origins of the Slovak national consciousness, which began in the nineteenth century in terms of growing Magyarization policies of the Hungarian authorities. It took place in the first period of the Austrian monarchy, and after the settlement of the Austrian court in Vienna with Hungarian elites and the formation of the Austro-Hungarian state, intensified within the Kingdom of Hungary. In response to the policy of Magyarization, nations which are not Hungarian, including Slovaks – and more specifically, their small political and cultural elites, attempted to oppose the policy of the Hungarian authorities. In the text, the author showed the formation of the Slovak national consciousness, the role of Ludovít Štúr, Ján Kollár, and subsequent activists, politicians and people of culture in the process until 1918. He discussed a cooperation of Slovaks with other non-Hungarian nations living in the Kingdom of Hungary in fight for

* Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. rotmistrza Witolda Pileckiego w Oświęcimiu, Instytut Nauk Politycznych im. Jana Karłowicza.

nacjonalistycznej polityce władz węgierskich, w tym okoliczności związania się Słowaków z Czechami w okresie poprzedzającym wybuch pierwszej wojny światowej i w latach jej trwania – zwłaszcza na przełomie 1917 i 1918 r., co ostatecznie doprowadziło do proklamowania w Pradze 28 października 1918 r. Republiki Czechosłowackiej jako jednego z nowych państw Europy Środkowej, powstałego na gruzach Austro-Węgier.

Słowa kluczowe: Austro-Węgry, Słowacja, Czechy, madziaryzacja, świadomość narodowa

their rights against the nationalistic policy of the Hungarian authorities, in the circumstances bound by the Slovaks to the Czech Republic in the period preceding the outbreak of the First World War and the years of its duration – especially at the turn of 1917 and 1918, which eventually led to the proclamation on October 28th, 1918, in Prague, the Czechoslovak Republic as one of the new states of the Central Europe, founded on the ruins of the Austro-Hungarian Empire.

Keywords: Austria-Hungary, Slovakia, Czech, Magyarization, national consciousness

Słowacja to niewielkie państwo położone w Europie Środkowej między Polską a Węgrami, Ukrainą, Austrią i Czechami. W ciągu ponad tysiącletniej historii ziemie słowackie przechodziły różne koleje losu – od państewka Pribiny ze stolicą w Nitrze, poprzez Państwo Wielkomorawskie i wreszcie przynależność do Królestwa Węgierskiego od XI w. do 1918 r., a w latach 1918–1939 i 1945–1992 do Czechosłowacji. Po zakończeniu zimnej wojny i upadku systemu komunistycznego w krajach Europy Środkowo-Wschodniej, w latach 1990–1992 doszło między Czechami a Słowakami do politycznego „rozvodu” – *per analogian* – do Węgier z 1918 r. Słowacja po raz drugi uzyskała niepodległość – pierwszy raz miała taką możliwość w okresie rządów ks. Jozefa Tiso, w latach 1939–1945.

Celem autora artykułu jest przedstawienie relacji słowacko-węgierskich w aspekcie emancypacji Słowaków, wyrażanych umiarkowanie w XIX w. wobec Królestwa Węgier (Wolf-Powęska 1998).

W tekście przyjęto okres lat 1848–1918: od wybuchu powstania słowackiego w okresie Wiosny Ludów (1848–1849) do rozpadu Austro-Węgier jesienią 1918 r. Zarówno wydarzenia lat 1848–1849, jak i powstanie w 1867 r. dualistycznej monarchii austro-węgierskiej wpłynęło na rozwój słowackiej świadomości narodowej oraz na relacje słowacko-węgierskie, a od końca XIX w. także słowacko-czeskie. W konsekwencji polityki madziaryzacji nader skromne elity słowackie wybrały jesienią 1918 r. Czechów jako naród słowiański do zamieszkania z nimi we wspólnym państwie. Autor opisał również przeciwdziałanie procesowi wynaradawiania ze strony najpierw władz austriackich w Wiedniu (1849–1867), a po powstaniu Austro-Węgier kolejnych rządów Królestwa Węgierskiego w ramach dualistycznej monarchii habsburskiej (1867–1918). W końcowej części artykułu

Autor opisał konsekwencje walki elit słowackich o świadomość narodową – wybór dokonany jesienią 1918 r. na rzecz Czechów, a nie przegranych w Wielkiej Wojnie lat 1914–1918 Węgrów.

Autor ukazał proces kształtowania się słowackiej świadomości narodowej od czasów Ludovita Štúra i Jána Kollara poprzez kolejnych działaczy politycznych i ludzi kultury do 1918 r., współpracę Słowaków z innymi narodami niewęgierskimi, mieszkającymi na obszarze Królestwa Węgierskiego w walce o swoje prawa, przeciwko nacjonalistycznej polityce władz węgierskich. Przykładem tej polityki były kolejne zarządzenia i ustawy władz węgierskich, z *Lex Apponyi* ministra oświecenia Alberta Apponyiego na czele. W tekście Autor ukazał również współpracę słowacko-czeską na przełomie XIX i XX w., jak również rolę ośrodka politycznego w Rużomberku, skupionego wokół ks. Andreja Hlinki i Słowackiej Partii Ludowej, jako ważne czynniki słowackiego ruchu narodowego przed powstaniem Czechosłowacji w 1918 r.

Podczas przygotowania tekstu Autor posłużył się metodą systemową, omawiając system społeczno-polityczny Węgier w ramach dualistycznej monarchii habsburskiej w latach 1867–1918, powstanie i działalność głównych partii słowackich. W ramach tego systemu władze węgierskie realizowały też politykę asymilacji narodowej w stosunku do narodów niemadziarskich, żyjących na terytorium Królestwa Węgierskiego. W celu ukazania genezy, przebiegu i znaczenia procesów historycznych i politycznych, które zachodziły w Królestwie Węgierskim w tym okresie, ukazania związków przyczynowo-skutkowych, porównania bazy źródłowej, analizy i wysunięcia wniosków Autor zastosował metodę analizy historycznej. Jako trzecią wykorzystał metodę instytucjonalno-prawną, analizując działające na Słowacji stronnictwa polityczne i ich programy oraz ich wpływ na sytuację społeczno-polityczną, a jako ostatnią – metodę analizy, która pozwoliła na ukazanie zasad i treści aktów z Powstania Słowackiego 1848 r., Słowackiego Zgromadzenia Narodowego z 1861 r. w Turczańskim Św. Marcinie i węgierskiej ustawy oświatowej z 1907 r. *Lex Apponyi* i ich wpływu na stosunki słowacko-węgierskie do 1918 r.

Na temat historii Słowacji powstało wiele opracowań, a niektóre zostały wykorzystane w tekście. Warto zwrócić uwagę na prace traktujące o historii Słowacji i relacjach słowacko-węgierskich do 1918 r. (Felczak, 1983). W Polsce wydano też szereg prac na temat historii Słowacji, które Autor zacytował w tekście i podał w bibliografii: Batowski (1982), Orlof (1999), Kopyś (2001), Zenderowski (2007), Zawistowska (2009), Kościelak (2010), Żarna (2009, 2012), Baziur (2014). Również na Słowacji ukazały się opracowania kilku autorów: Mésároš (1995), Liptak (1996), Ďurica (1996), Špiesz (1999), które podano w bibliografii.

Podstawą świadomości narodowej Słowaków były: nacjonalizm, separatyzm i ich emancypacja w stosunku do władz węgierskich. Pierwszymi przejawami myśli o zmianach sytuacji polityczno-prawnej była idea federacji z Węgrami na prawach równorzędnego podmiotu lub bezpośredniej podległości habsburskiej Austrii, które to rozwiązanie proponowali parlamentarzyści. Słowacy byli największym narodem słowiańskim, zamieszkującym obszar Królestwa Węgier – w 1910 r. ich liczba wynosiła 1,96 mln., tj. 9,4 procent ludności Zalitawii (Batowski, 1982; Kopyś, 2001).

Tożsamość narodowa Słowaków zaczęła kształtować się w latach 40. XIX w. dzięki działalności duchownego Kościoła ewangelickiego Ludovita Štúra, który zauważył różnice między Słowakami a Czechami, choć nie w kategoriach nacjonalistycznej wrogości. Štúr w 1844 r. mówił o języku słowackim jako o narzędziu duchowego zjednoczenia i przebudzenia narodów (Krajčovič, 1996; Žarna, 2012). Mimo tej deklaracji w latach 40. XIX w. doszło do poważnego kryzysu w relacjach słowacko-czeskich. Został on przezwyciężony dopiero pod koniec XIX w. za sprawą Boženy Nemcovej i młodzieży czeskiej, która zaczęła kontaktować się z ludnością słowacką, co umożliwiło porozumienie Czechów ze Słowakami, choć np. ks. Ján Palárik był zwolennikiem utrzymania niezależności i odrębnej tożsamości narodowej.

Ludovit Štúr – jak większość ówczesnych działaczy słowackich – był przeciwnikiem władz węgierskich, a zwolennikiem poglądów słowianofilskich, zorientowanych na Rosję. Uważał on, że Słowacy powinni przyjąć kulturę i język rosyjski, a im bardziej był on ze swoimi poglądami ignorowany przez dwór wiedeński, tym bardziej szukał zbliżenia z tym państwem. Efektem prorosyjskich poglądów było porzucenie idei demokracji na rzecz nacjonalizmu jako obrony słowackości przed madziaryzacją (Madziaryzacja, 2003); nie był on wówczas jedynym politykiem, który wybrał myśl nacjonalistyczną.

Przeciw poglądom Štúra wystąpili nacjonałiści węgierscy, którzy dążyli do asymilacji państwowej narodów niesłowiańskich. Jednak według historyków węgierskich, wśród nich E. Arató – idee ruchu młodłosłowackiego opierały się na bezkrytycznym oddaniu się w geopolityczną protekcję Rosji jako rzeczniczki idei panslawizmu, co znacznie utrudniało porozumienie słowacko-węgierskie, a kolejną przyczyną jego braku był nacjonalizm słowacki i węgierski (Kopyś, 2001). Myśl nacjonalistyczna Słowaków narodziła się pod wpływem niemieckiego romantyzmu, głównie teorii o narodzie Johanna G. Herdera, który utożsamiał naród z ludnością mówiącą po słowacku. Pierwsi myśliciele narodowego ruchu słowackiego pod wpływem poety Jána Kollara oddzielali pojęcie narodu od

ojczyzny, ponieważ u Węgrów pojęcie narodu było zbudowane na bazie warstw posiadających i elity rządzącej (Brock, 1976). W kwestii słowackiej większą rolę pełnił język i wiara w istnienie języka ogólnosłowiańskiego niż poczucie narodowej odrębności, a sławista Jan Herkel zamierzał stworzyć język ogólnosłowiański, co wyraził w 1825 r. w publikacji pt. *Elemente universalis lingua Slavicae*. Pojęcie narodu ograniczało się do rozumienia go w sensie politycznym, a na początku XIX w. państwo było dla Słowaków sztucznym tworem, podczas gdy naród był wieczny (Brock, 1976). Zasługi w podniesieniu rangi języka słowackiego położył też Martin Hattala, który poszerzył badania i wiedzę dotyczącą języków słowiańskich, popierał kontakty między instytucjami naukowymi i narodami słowiańskimi, co rodziło obawy Węgrów (Brock, 1976).

Słowacka świadomość narodowa była podstawą powstania słowackiego w czasie Wiosny Ludów 1848 r. przeciwko władzom węgierskim, które rozpoczęli żołnierze Słowackiego Korpusu Ochotniczego. Ich celem było uzyskanie od Węgier praw narodowych i politycznych. Podczas zjazdu słowackich elit patriotycznych 10 maja 1848 r. w Liptowskim Św. Mikuluszu obecni przyjęli *Żądania Narodu Słowackiego*. W ich treści żądano ustanowienia ogólnokrajowego Sejmu Słowackiego, ustanowienia przy Sejmie Krajowym osobnych sejmów narodowych z kompetencjami w zakresie spraw narodowych i ogólnopaństwowych, wyznaczenia granic etnicznych każdego narodu, utworzenia słowackich oddziałów narodowych, które miały być do dyspozycji słowackich organów politycznych, jako zabezpieczenie praw narodu słowackiego, pozwolenia na używanie słowackiej symboliki narodowej jako wyrazu słowackiej samodzielności politycznej, przyznania obywatelom równych, czynnych i biernych praw wyborczych oraz zabezpieczenia podstawowych praw i wolności obywatelskich, wolności prasy i zakładania drukarni bez kaucji i cenzury, swobody zgromadzeń i zapewnienia bezpieczeństwa w podróżach po kraju (*Žiadosti slovenskeho národa, Dokumenty*, 1962; Hučko, 1998; Ďurica, 1996).

16 września 1848 r. powstała Słowacka Rada Narodowa jako pierwsza reprezentacja polityczna narodu słowackiego oraz kierowniczy organ o prerogatywach ustawodawczo-wykonawczych. W 1848 r. zdefiniowano, choć jeszcze nie precyzyjnie, terytorium Słowacji, jednak ostatecznie władze w Budapeszcie uznały, że nie należy zajmować się kwestią słowacką. Wydały też nakaz aresztowania Ludovíta Štúra, Jozefa Miloslava Hurbana i Milana Hodży, którzy ewakuowali się do Pragi, i wprowadziły stan wyjątkowy na ziemiach słowackich (Zenderowski, 2007). Słowacy wysunęli też postulaty o charakterze społecznym: zwolnienia chłopów z zależności feudalnej od właścicieli ziemskich i nadania im ziemi.

Sprawa ta był o tyle ważna, że Słowacy byli ludem rolniczym, związanym z pracą na roli (Krekovičová, 1999).

W czasie walk powstańcy zajęli kilka rejonów Słowacji i wznieśli bunt chłopów przeciw Węgrom w Brezowej. Jednak po krótkich walkach oddziały węgierskie wyparły powstańców na Morawy i stłumiły rozruchy, a rozbrojony korpus słowacki został reaktywowany pod dowództwem austriackim. Jego oddziały wzięły udział w ofensywie wojsk gen. Alfreda Windischgrätza w walkach przeciw powstańcom węgierskim w 1849 r. W walkach przeciwko wojskom węgierskim uczestniczyli też liczni ochotnicy: Czesi, Polacy, Chorwaci i Serbowie Kusý (Chmiel, 2002). Jednak Słowacy nie do końca jeszcze rozumieli ideę walki narodowo-wyzwoleńczej, traktując powstanie w kategoriach walki przeciwko Węgrom, dlatego też znaczna część ludności wycofała się z udziału w nich, a elity słowackie zwróciły się o pomoc i obronę do Wiednia (Zenderowski, 2007). Po powstaniu Słowacy nie uzyskali szerszych koncesji narodowych, a jedynym ustępstwem rządu była zgoda na publikację ludowej gazety *Priatel ludu*.

Dlaczego tak się stało? W czasie powstania słowackiego lat 1848–1849 okazało się, że słowackie elity narodowe były jeszcze za słabe, by wziąć udział w powstaniu w takim stopniu, jak uczynili to Węgrzy (Kopyś, 2001). Z drugiej strony działacze słowaccy z E. Štúrem zauważyli obojętność znacznej części Słowaków wobec niepodległości. W okresie popowstaniowych represji władz austriackich elity słowackie miały bardzo umiarkowane oczekiwania względem władz węgierskich, które uznały Słowaków za zdrajców, a dwór wiedeński nie okazał im wsparcia, na które liczyli, walcząc przeciw uciskowi węgierskiemu. Po upadku powstania Słowacy oczekiwali pomocy przeciw polityce madziaryzacji ze strony Austriaków i Rosjan (Kusý, Chmiel, 2002). W okresie Wiosny Ludów po raz pierwszy pojawiła się też idea utworzenia federacji czesko-słowackiej jako alternatywy wobec Węgrów (Prazak, Slovanskci vzajemnost, 1938).

Jednak po upadku Wiosny Ludów postulat umiarkowanej autonomii terytorialno-narodowej elity słowackie sformułowały dopiero w przyjętym 7 czerwca 1861 r. podczas Zgromadzenia Narodowego w Turczańskim Św. Marcinie *Memorandum Narodu Słowackiego*, opracowanym przez Štefana Marka Daxnera – na czele zgromadzenia stał wówczas Ján Francisci Chovanec (Mozolik, 1994; Ďurica, 1996). Słowacy żądali wprowadzenia języka słowackiego w szkolnictwie podstawowym i średnim, w sądach, administracji, odpowiedniej reprezentacji w parlamencie Królestwa Węgierskiego i wydzielenia na Słowacji odrębnej jednostki administracyjnej pod nazwą Górnowęgierskiego Terytorium Słowackiego Memorandum (*Dokumenty*, 1962); (Zenderowski, 2007; Liptak, 1996).

Po 1849 r. przywódcy słowaccy docenili potrzebę utrzymywania związków z innymi narodami słowiańskimi wobec przewagi węgierskiej. Wielu Słowaków współpracowało z językoznawcami czeskimi, którzy, jak Józef Jungmann, Ján Kollar, historyk Pavol Jozef Šafarik i pisarz Pavol Orszagh-Hviezdoslav, zasłużyli się dla rozwoju języków i świadomości obu narodów (Zenderowski, 2007). W 1868 r. w środowisku autorów Memorandum 1861 r., czyli tzw. starej szkoły, pojawili się przedstawiciele tzw. nowej szkoły – politycznej konkurencji słowackiej, którzy dążyli do współpracy z węgierskimi liberałami i demokratyzacji politycznej ziem słowackich. Popierali też oni działalność polityków serbskich i rumuńskich oraz przedstawiony przez nich projekt ustawy narodowościowej. Jednak wskutek madziaryzacji Słowaków o udziale elit słowackich w życiu politycznym kraju nie było mowy, a w 1872 r., na blisko 30 lat Słowacy z powodu słabości organizacyjnej ruchu opuścili parlament węgierski, tylko nieliczni spośród nich zajmowali w nim miejsce. Kształtujący się ruch narodowy zawdzięczał swoje zdobycze działającej w Turczańskim Św. Marcinie Macierzy Słowackiej (*Matica Slovenska*) (Orlof, 1974) i ukazującym się w Peszcie pismom *Pešťbudinske Vedomosti* i *Narodnie Noviny*. Od początku lat 70. zaczęła się organizować Słowacka Partia Narodowa (*Slovenská národná strana* – SNS), której działacze skupili się wokół wspomnianych czasopism, a jej pierwszym przywódcą był Wiliam Pauliny-Tóth (Kopyś, 2001). W 1872 r. „młodzi” utworzyli Partię Wyrównania (*Strana vyrovnania* – SV) o programie katolicko-społecznym pod przywództwem Šimona Klempy, a po jej podziale i rozpadzie w 1875 r. pozostała SNS Podrimavský (*Studia Historica Slovaca*, 1998; Zenderowski, 2007).

Naczelnym postulatem wysuniętym przez stronnictwa słowackie była autonomia Słowaków jako narodu i przyznanie im praw narodowych, ale w ustawie narodowościowej z 1868 r. zastrzegano, że istnieje tylko jednolity naród węgierski, a językiem urzędowym miał być węgierski (Felczak, 1983; Kopyś 2001). Pomimo że słowaccy politycy szukali pomocy w obliczu narodowego ucisku Węgrów u władz wiedeńskich, zaś od lat 60. XIX w. również w Petersburgu i Moskwie, to znaleźli się też zwolennicy kompromisu z Węgrami (Giza, *Czasy Nowożytnie*, t. 9, 2000). Nurt ten reprezentował ks. Ján Palárik, którego zwolennicy wywodzili się ze stolicy bądź z terenów mieszanych narodowościowo. W okresie politycznego pasywizmu, współpracując początkowo z węgierską, inna grupa opozycyjna pod przewodnictwem Jána Bobuli zażądała rewizji ustawy narodowościowej, powołania nowych szkół i przyznania praw językowi słowackiemu w urzędach (Kopyś, 2001).

Rozmowy słowacko-węgierskie w sprawie postulatów oświatowych nie doprowadziły do rozwiązań pozytywnych dla Słowaków, a los słowackiej oświaty przypieczętowała kasacja Macierzy Słowackiej oraz gimnazjów w Turczańskim Św. Marcynie, Klasztorze nad Zniewem i Rewucy przez Kálmána Tiszę w połowie lat 70. XIX w. Pod wpływem żupana komitatu Zòlyom, nacjonalisty Béli Grúnwalda, rząd propagował wprowadzenie państwa unitarnego na Węgrzech. Zarzutem pod adresem zlikwidowanych szkół było szerzenie przez nie ideologii panslawistycznej. Odtąd nie było już żadnej szkoły średniej z językiem słowackim poza pierwszymi klasami gimnazjów, gdzie nauczano go jako pomocniczego. Grúnwald usuwał ze szkół nauczycieli narodowości słowackiej, a jednym z nich był uczący w gimnazjum w Bańskiej Bystrzycy obrońca praw języka słowackiego, Martin Culen (Kopyś, 2001).

Wskutek narastającej madziaryzacji w latach 70. XIX w. działacze słowaccy wycofali się z życia politycznego, wiążąc się z rosyjskimi kręgami kultury i polityki, a sprzyjały im umacniające się więzi kulturalne i wyjazdy na rosyjskie uczelnie. Z politycznej izolacji próbował wyrwać Słowaków pisarz i publicysta, Svetozár Hurban-Vajanský, który z Turczańskiego Św. Marcina próbował uczynić centrum ruchu słowackiego, ale niewielka grupa inteligencji nie wpłynęła na mieszkającą tam konserwatywną ludność Jurčo (*Tvorba*, roč. XXI, č. 2, 2011).

Po kasacji Macierzy Słowackiej działało w Martinie jeszcze towarzystwo młodzieżowe *Omladina*, Stowarzyszenie Kobiet Słowackich *Živena* i pismo dla kobiet *Živena*. Oprócz Martina o rangę stolicy Słowacji ubiegały się też Ružomberok i Liptowski Św. Mikulasz za sprawą działalności wydawcy Karola Salvy, a w Trnawie Martina Kollara, który wydawał *Katolické Noviny*. Rząd węgierski dążył na Słowacji do szybkiej madziaryzacji, sądząc, że pozbawieni historycznych elit Słowacy ulegną asymilacji, a zadanie to realizowało Górnowęgierskie Towarzystwo Kulturalne (FEMKE) (Špiesz, 1999). Działalność FEMKE wzmocniły wydawane czasopisma, publikujące artykuły o treści popierającej wzmocnienie elementu węgierskiego na Słowacji. W Koszycach w latach 1894–1918 był drukowany tygodnik *Górne Węgry* z dodatkiem pt. *Przegląd Koszycki*, a w Hlohovcu wydawano pismo *Górnowęgierski Stróż Narodu*, uważany przez Słowaków za centralny organ prasowy Towarzystwa Mésároš (Slovaks, Magyars, 1995).

W wyniku wzmożonej madziaryzacji pod koniec XIX w. wciąż słaby słowacki ruch narodowy utracił niemal zupełnie charakter polityczny i dopiero takie wydarzenia, jak walka o zredukowanie roli Kościoła katolickiego w życiu politycznym, obchody Millenium i patriotyczna manifestacja Węgrów po sprostowaniu szczątków księcia Franciszka Rakocznego ożywiły politycznie Słowa-

ków. Stało się to nie bez pomocy innych narodowości Korony Świętego Stefana, a dzięki tej współpracy w 1895 r. w Budapeszcie odbył się Kongres Narodów Niemadziarskich, który wyrwał ruch słowacki z politycznej pasywności. Obecni na Kongresie delegaci wystosowali do rządu węgierskiego deklarację, w której wezwali do respektowania przez władze praw narodowości na ich terenie zamieszkania i krytycznie ocenili politykę Węgrów wobec innych narodowości. Następne ważne spotkanie odbyło się w kwietniu 1896 r. na uniwersytecie w Budapeszcie i było przygotowane przez Milana Hodżę. Jego celem było wyłonienie przyszłych elit spośród młodzieży uniwersyteckiej, które pokierowałyby ruchem słowackim. Hodża poddał krytyce politykę pasywną, prezentowaną przez takich działaczy, jak Svetozár Hurban-Vajanský i Jozsef Škultéty i nawoływali do oparcia w przyszłości narodu na Czechach. Współpraca rozwijała się bardzo pomyślnie, w 1891 r. delegacja polityków rumuńskich odwiedziła Turczański Św. Marcin, a w rok później Słowacy wzięli udział w kongresie Rumuńskiej Partii Narodowej (Baziur, 2014).

Wielkie zasługi w ożywieniu słowackiego ruchu narodowego wniósł Gustaw Augustini, który reprezentował burżuazję słowacką. Dzięki jego staraniom sprawa słowacka była często poruszana przez prasę w Siedmiogrodzie i Bukareszcie, potem zaś we Francji, gdzie dostrzegł ją brytyjski historyk, Robert Seton-Watson. Dzięki prasie francuskiej wskazał on politykom serbskim i słowackim metody walki politycznej i ekonomicznej z węgierskimi klasami posiadającymi. Zasługi w przybliżeniu opinii publicznej problemu słowackiego na początku wieku miało również wiele innych osobistości. Należy wspomnieć np. o norweskim pisarzu Bjørnstjerne Bjørnsona, który na łamach wydawanego pisma *Le Courier europeen* publikował artykuły Lajosa Mocsáryego, polemizując też z węgierskim ministrem oświecenia, Albertem Apponyim, za porównanie Węgier do »wyspy wolności« na tle całej Europy». Tymczasem rząd węgierski utrzymał madziaryzację narodów niewęgierskich: 2 czerwca 1907 r. Sejm Węgierski przyjął ustawę autorstwa ministra oświecenia, hr. Alberta Apponyiego *Lex Apponyi*. Na jej podstawie rząd węgierski wprowadził wprawdzie bezpłatne nauczanie w szkolnictwie powszechnym i średnim, ale z jednoczesną nauką w języku węgierskim (Zawaliński, 1899; Lex Apponyi, 1907; Ďurica, 1996).

Efekty madziaryzacji wśród Słowaków dały stopniowo pożądane przez władze węgierskie skutki. Do wybuchu wojny w 1914 r. działało na ziemiach słowackich, zamieszkanych w około 18 procent przez Węgrów, 60 szkół średnich z węgierskim językiem nauczania, a wśród nich 33 gimnazja. Udział Słowaków w życiu politycznym na początku stulecia również był niski – na ok. 160 tys. urzędników

państwowych, tylko 3,5 tys. było narodowości słowackiej, a zaledwie 3,83 proc. Słowaków legitymowało się jakimkolwiek wykształceniem. Największy wzrost liczby uczniów zanotowano na przełomie XIX i XX w., a gwałtowny spadek po 1905 r. po dojściu do władzy w Budapeszcie koalicji niepodległościowej (Kopyś, 2001).

Słowacki ruch narodowy był zróżnicowany: działała Słowacka Partia Narodowa, postulująca uczciwą wobec narodowości niemadziarskich realizację ustawy z 1868 r. Kolejną liczącą się siłą polityczną była utworzona 14 grudnia 1905 r. w Żylinie Słowacka Partia Ludowa (Slovenská ľudová strana - SLS), choć formalnie utworzyli ją dopiero 18 marca 1906 r. František Skyčák, Milan Hodža i Augustín Ráth – po ich odejściu z Węgierskiej Partii Ludowej. Przyczyną ogłoszenia niezależności środowiska słowackiego był konflikt wywołany w związku z postawieniem na stanowisku proboszcza parafii w Ružomberku ks. Andreja Hlinki, z czym nie zgadzali się działacze węgierscy. Jednak w celu uniknięcia podziałów, na mocy decyzji z kwietnia 1906 r., do 1913 r. SLS występowała w wyborach jako koło Słowackiej Partii Narodowej. Na początku 1906 r. do partii zgłosili akces: ks. Andrej Hlinka, słowaccy członkowie Węgierskiej Partii Ludowej i b. członkowie SNS. Programy SNS i SLS, choć oddzielne, były niemal identyczne, zakładając liberalne reformy społeczno-polityczne, jak: wolność słowa, powszechna równość społeczna, przy zachowaniu silnych akcentów narodowych i katolickich (Vnuk, 1998).

Mniejszą, choć równie prężną grupą byli „hłasiści”, działający pod przewodnictwem Antona Bielki, skupieni wokół powstałego w 1897 r. pisma *Hlas* (Głos); postulowali w programie politycznym jedność czechosłowacką i współpracę z Rosją w duchu panslawizmu. Jednocześnie byli oni zwolennikami idei społeczeństwa obywatelskiego, odrzucając prowęgierską postawę przywódców z Turczańskiego Świętego Marcina. Podobne poglądy wyrażali również członkowie drugiej grupy zwolenników *Hlasu*, w której aktywnie uczestniczyli Vavro Šrobar i Pavol Blaho Johnson (1985). Jeszcze inna grupa publicystów pochodziła ze środowiska dziennikarskiego skupionego wokół pisma *Lúdove Noviny*, która od 1906 r. współpracowała ze Słowacką Partią Ludową.

Na początku XX w. słowacki ruch narodowy, wsparty pomocą finansową emigracji zarobkowej – głównie z USA i Kanady – oraz więzami kulturowymi z Czechami, zaczął odnosić sukcesy. W maju 1896 r. w Pradze zostało utworzone Towarzystwo Czechosłowackie na bazie wcześniej istniejącej organizacji studentów słowackich „Detvan”. Jego działacze podkreślali konieczność podniesienia poziomu życia ludności słowackiej i bliską współpracę z Czechami, starając

się pozyskać do współpracy Słowaków mieszkających zarówno w Wiedniu, jak i w Budapeszcie – ci ostatni jednak odrzucili tę możliwość (Czyż, Kubas, 2012). W wyniku wspólnej polityki narodowości niewęgierskich w 1905 r. Milan Hodža został wybrany głosami Słowaków z Baczki do Sejmu Węgierskiego, a w 1906 r. weszło tam już siedmiu Słowaków. Jednocześnie elity słowackie rozpoczęły współpracę z postępowymi grupami węgierskimi w celu wprowadzenia powszechnego prawa wyborczego (Kopyś, 2001).

Po 1905 r. stosunki słowacko-węgierskie uległy radykalnej zmianie, gdyż coraz większy udział Słowaków w życiu politycznym spotkał się z próbami jego powstrzymania przez władze. Słowacka agitacja polityczna wyszła z inicjatywą współpracy politycznej w stosunku do organizującego węgierski ruch narodowy *Andrása Likera Áchima*. Agitacja Milana Hodży i Pavla Blaho, którą prowadzili wśród mieszkających w nim Słowaków, przyniosła niespodziewane rezultaty, choć rząd przeciwdziałał akcji. Polityka ta doprowadziła do krwawych wydarzeń w Czernowej, które wstrząsnęły opinią międzynarodową, przybliżając jej kwestię słowacką. 26 czerwca 1906 r. policja węgierska aresztowała za działalność patriotyczną ówczesnego proboszcza z Rużomberku ks. Andreja Hlinkę i Vavro Šrobara. W ich obronie wystąpili jednak mieszkańcy Czernowej, leżącej 4 km od Rużomberku, którzy zaapelowali do biskupa o zgodę na poświęcenie ich nowego kościoła 27 października 1907 r. przez ks. Hlinkę. Jednak biskup spiski, z pochodzenia Węgier, *Sándor Párvy* nie wyraził na to zgody i przysłał do poświęcenia kościoła proboszcza z sąsiedniej parafii, ks. Martina Pazuríka, na co wierni odpowiedzieli blokadą kościoła. W sytuacji tumultu na rozkaz dowódcy oddział żandarmerii otworzył ogień do tłumu, wywołując panikę. W wyniku tej akcji zginęło dziewięć osób, a kolejnych sześć zmarło od poniesionych ran – razem było 15 ofiar (Sidor, 1997; Krawczyk, 2012).

Słowacki ruch narodowy był nadal umiarkowany, a jego postulaty dotyczyły realizacji ustawy narodowościowej z 1868 r. Próby zawarcia wyborczego paktu, podjęte w 1910 r. między Słowacką Partią Narodową a Węgierską Partią Pracy, pomimo umiarkowanego programu strony słowackiej nie powiodły się, a Partia Liberalna *Istvána Tiszy* bardzo ostro reagowała na wszelkie próby aktywizacji Słowaków w parlamencie i w komitatach. Cechą szczególną słowackiego ruchu narodowego (w odróżnieniu np. od sytuacji w Siedmiogrodzie) była duża rola słowackiego duchowieństwa i Kościołów w organizacji życia narodowo-politycznego w stosunku do pozostałych części kraju. Nie oznaczało to, że społeczeństwo było areligijne, ale część hierarchii kościelnej opowiadała się za polityką madzaryzacji (Kopyś, 2001).

Politycy słowaccy będący w kontakcie z następcą tronu podjęli próby zmiany położenia ludności słowackiej. Milan Hodža zmierzał zainteresować Franciszka Ferdynanda i polityków grupy *Belvedere* w Wiedniu sprawą słowacką, ale zainteresowanie nią nad Dunajem było niewielkie, ponieważ przed 1914 r. nawet politycy radykalni nie myśleli o przekształceniu monarchii habsburskiej w państwo federalistyczne (Kopyś, 2001). Przed 1907 r. czyniono nawet przygotowania do urzeczywistnienia koncepcji jednoczącej Czechów i Słowaków pod kontrolą Austro-Węgier, ale masakra w Czernowej oddaliła wyprowadzenie tych planów, a w marcu 1909 r. czescy lekarze odmówili wzięcia udziału w międzynarodowej konferencji medycznej w Budapeszcie (Kopyś, 2001). Dla władz węgierskich był to groźny sygnał i zaczęły one rozważać stopniową zmianę dotychczasowego stosunku do Słowaków, jak i innych narodów niewęgierskich, tym bardziej że czescy i słowaccy politycy coraz głośniejsze mówili o konieczności utworzenia wspólnego państwa (Orlof, 2009).

W ostatnich latach przed pierwszą wojną światową ważnym czynnikiem w budowie wspólnoty czesko-słowackiej była działalność czeskiego towarzystwa o nazwie „Jedność Czechosłowacka”, założonego w 1896 r. w Pradze. Jego celem była współpraca kulturalna i gospodarcza oraz pomoc w kształceniu młodzieży słowackiej w czeskich szkołach średnich i na wyższych uczelniach (Kováč, 1998; Kościelak, 2010). Z inicjatywy jego działaczy od 1908 r. w Luchaczowicach odbywały się doroczne spotkania czeskich i słowackich zwolenników kulturalnej i gospodarczej współpracy, a ze strony słowackiej ich inicjatorem był dr Pavol Blaho Janšák (1967). W przeddzień wybuchu pierwszej wojny światowej stosunki słowacko-czeskie w sferze współpracy kulturalnej i gospodarczej stały już na takim poziomie, że została ona włączona do programu słowackich narodowców w 1914 r. (Kościelak, 2010). Węgierscy politycy byli świadomi zagrożenia wynikającego z braku rozwiązania kwestii narodowej na obszarze Górnych Węgier (Korec, Lauko, Tolmáči, Zubriczký, Mičietová, 1997). O ich obawach świadczyło liczące 23 strony memorandum rządu węgierskiego z listopada 1913 r., w którym władze charakteryzowały wszelkie istniejące kierunki polityczne w słowackim życiu narodowym, zarówno lojalistyczne wobec Węgier, jak i propagujące ideę wspólnoty czesko-słowackiej, jako niegroźne (Kościelak, 2010).

Wybuch pierwszej wojny światowej w sierpniu 1914 r. przyniósł zarówno Czechom, jak i Słowakom możliwość wyzwolenia spod panowania austro-węgierskiego, chociaż na jej początku większość polityków niemadziarskich deklarowała lojalność wobec władz węgierskich, a wierność Koronie wyrazili też zwierzchnicy Kościołów (Kościelak, 2010); (Bartlová, 1999, s. 99–100).

Nieliczni politycy słowaccy, jak np. Milan Hodža, przewidywali przed wojną rozpad Austro-Węgier. Wypracowany plan działania zakładał współpracę słowacko-czeską, korzystną po otwarciu Basenu Naddunajskiego dla czeskiej gospodarki. Ważnym jego elementem była również współpraca geopolityczna narodów słowiańskich, której celem było zapobieżenie odrodzeniu się hegemonii Niemiec i Węgier, ponieważ w interesie obu tych państw leżało utrzymanie rozczłonkowania narodów Europy Środkowej. Podczas wojny ożywił się też ruch narodowy, który bojkotował na nowo udział w życiu politycznym. Było to częściowo wynikiem obecności wojsk rosyjskich na obszarze wschodniej Słowacji. Dalszy los Słowaków spoczął jednak w rękach emigracji słowackiej w USA i Kanadzie oraz czeskiej dyplomacji z Tomaszem Garrigue Masarykiem i Edvardem Benešem na czele (Kalvoda, 1998).

W latach 1915–1918 polityczna emigracja słowacka postulowała utworzenie państwa czechosłowackiego. 22 października 1915 r. przedstawiciele Ligi Słowackiej i Czeskiego Stowarzyszenia Narodowego zawarli w Cleveland w USA ugodę o połączeniu narodów czeskiego i słowackiego w federacyjnym państwie w oparciu o zasadę niepodległości Czech i Słowacji, na równych prawach i o demokratycznym ustroju (Kňáňeková, online). Zasadniczą podstawą związku państwowego Czechów i Słowaków była jednak Umowa pittsburska z 31 maja 1918 r., którą podpisał m.in. prof. Tomasz Garrigue Masaryk – późniejszy pierwszy prezydent Czechosłowacji, a wówczas prezes Czechosłowackiej Rady Narodowej. W przyszłym państwie Słowacja miała zagwarantowaną własną administrację, sejm i swoje sądownictwo, a język słowacki miał być urzędowym w szkolnictwie, w urzędach i w ogóle w życiu publicznym. Tak więc ugoda ta gwarantowała narodowi słowackiemu w nowym państwie warunki swobodnego rozwoju. Jednak plany mogły być zrealizowane pod warunkiem, że sami Czesi zrealizują swój program niepodległościowy (Kościelak, 2010), (Czyż, Kubas, 2012). T.G. Masaryk pisał później na temat umowy: „Podpisano porozumienie zawarte przez Słowaków i Czechów amerykańskich. Porozumienie to zmierzało ku uspokojeniu małej frakcji słowackiej, która marzyła o Bóg wie jakiej samodzielności Słowacji” (Kościelak, 2010, s. 302). Dnia 8 stycznia 1918 r. prezydent USA Woodrow Wilson w punkcie 10 Orędzia do Kongresu stwierdził, że: „Ludy Austro-Węgier, [...] powinny otrzymać najswobodniejszą możliwość autonomicznego rozwoju” (Kościelak, 2010, s. 302).

Idea czecho-słowacka pojawiła się w monarchii habsburskiej w ławach czeskich deputowanych do wiedeńskiego Reichsratu późną wiosną 1917 r. 30 maja 1917 r. czeski klub parlamentarny ogłosił proklamację, w której domagał

się utworzenia trzeciego, równorzędnego podmiotu w postulowanej federacji austro-węgierskiej, który miały utworzyć narody czeski i słowacki (Hajda, 1968). Jednak dopiero rozkład wewnętrzny Austro-Węgier sprawił, że nasilała się aktywność polityczna społeczeństwa słowackiego. Do głosu doszli zwolennicy orientacji czechosłowackiej: Milan Hodža, Vavro Šrobár, Pavol Blaho, Anton Štefánek, którzy wpajali Słowakom poczucie wspólnoty narodowej z Czechami, choć jeszcze do sierpnia 1918 r. Słowacka Partia Narodowa łudziła się nadzieją restytuowania Macierzy Słowackiej, słowackich gimnazjów i autonomii Słowacji (Kissinger, 2009).

Pierwsze deklaracje dotyczące przyszłej unii z Czechami wyszły ze Słowacji 24 maja 1918 r., kiedy to przywódcy Słowackiej Partii Narodowej obecni na zjeździe w Turczańskim Św. Marcinie opowiedzieli się za wspólnym państwem Czechów i Słowaków. Powyższa rezolucja stała się ważnym argumentem dla czechosłowackiej akcji pobudziło to również do działania i inne ugrupowania polityczne, zwłaszcza za granicą, gdzie od kilku lat można było dostrzec manifestowanie poparcia dla wspólnoty czesko-słowackiej. Na zakończenie obrad zjazdu przywódca Słowackiej Partii Ludowej, ks. Andrej Hlinka wygłosił znamienne oświadczenie, w którym podsumował tysiącletnie węgierskie panowanie koniecznością historycznego rozejścia obu narodów (Kościelak, 2010). W obliczu rozpadu Austro-Węgier, jesienią 1918 r. elity czeskie i słowackie świadomie opowiedziały się za utworzeniem wspólnej federacji w ramach Austro-Węgier, a w wypadku braku zgody władz węgierskich – niezależnie od ich woli politycznej, co ostatecznie stało się faktem w końcu października 1918 r.

Podsumowując, należy stwierdzić, że cele, które Autor postawił w tezach artykułu, zostały osiągnięte – na ile pozwalały na to źródła i literatura – opisał on procesy historyczne, w których brał udział naród słowacki. Nowoczesna świadomość narodowa została przez Słowaków wykorzystana do budowy społeczeństwa obywatelskiego, a w latach 1939–1945 i od 1993 r. – własnego państwa. Od 2004 r. Słowacja należy do NATO i Unii Europejskiej. W tym kontekście ważne są też relacje słowacko-węgierskie, a zwłaszcza przewyciężenie wzajemnych stereotypów i uprzedzeń, co wynika z historycznych doświadczeń słowackich pod rządami Królestwa Węgierskiego, a zwłaszcza walki przeciwko polityce madziaryzacji przed 1918 rokiem, jak i wspólnoty państwowej z Czechami w Czechosłowacji w latach 1918–1992 (nie licząc okresu 1939–1945). Po 1989 r. zarówno Słowacja, jak i Węgry (a w mniejszym stopniu Czechy) zyskały szansę na wzajemne pojednanie, do którego może i powinno dojść chociażby ze względu na wspomniane członkostwo Republiki Słowackiej w strukturach euroatlantyckich (Žarna, 2009).

BIBLIOGRAFIA:

- Batowski, H. (1982). *Rozpad Austro-Węgier*, Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Bartlová, A. (1999). *Slovenský politik dr Milan Hodža a stredná Európa*. [W:] E. Orlof (red.). *Od poznania do zrozumienia. Polacy, Czesi, Słowacy w XX wieku*. Rzeszów: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej, s. 89–100.
- Baziur, G. (2014). *Między internacjonalizmem a wielkomadziaryzmem. Geopolityka światowej rewolucji a obszar węgiersko-słowacki w latach 1918–1920 w świetle źródeł polskiej proweniencji i polskiej historiografii*. Częstochowa: Instytut Geopolityki, PWSZ im. Rotmistrza Witolda Pileckiego w Oświęcimiu. Publikacja została wydana pod patronatem naukowym Polskiego Towarzystwa Geopolitycznego.
- Boke, F. (red.). (1962). *Žiadosti slovenskeho národa pred Jeho c. k. Jasnosť, pred krajinský uhorský snem, pred Jeho Výsosť uhorskeho palatína, kráľovského námestníka, pred ministerstvo uhorskô a pred všetkých priateľov človečenstva a národnosti z 10. mája 1848 r.*, In: *Dokumenty k slovenskému národnému hnutiu v rokoch 1848–1914, č. I 1848–1867*; Bratislava, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, dok. 5, s. 23–26.
- Brock, P. (1976). *The Slovak National Awakening. An Essay in the Intellectual History of East Central Europe*. Toronto-Buffalo.
- Chovanec, J., Mozolik, P. (1994). *Historické a štátoprávne korene samostatnosti Slovenskej republiky*. Bratislava: PROCOM.
- Czyż, A., Kubas, S. (2012). *Czechy i Słowacja. Politologiczne studium wspólnej i oddzielnej państwowości*. Katowice: Uniwersytet Śląski.
- Dokumenty k slovenskému národnému hnutiu v rokoch 1848–1914, č. I 1848–1867* (1962), Bratislava, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- Dubisz, S. (red.). (2003). *Madziaryzacja*. W: *Uniwersalny słownik języka polskiego*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, T. 2, s. 729.
- Đurica, M.S. (1996). *Dejiny Slovenska a Slovákov*. Bratislava: Slovenské Pedagogické Nakladateľstvo.
- Felczak, W. (1983). *Historia Węgier*. Warszawa-Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Giza, A. (2000). *Słowacki ruch narodowy w latach 60-tych i 70-tych XIX wieku*. „Czaszy Nowożytny”, t. IX, s. 105–125.
- Hajda, J. (1968). *Czechoslovakia s Federalist Heritage*. W: *Czechoslovakia: Past and Present*, s. 736–743, Paris, Mouton & Co.
- Hučko, J. (1998). *Revolučné roky 1848–1849 a Slováci*. „Studia Academica Slovaca”, č. 27, s. 69–75.
- Janšák, Š. (1967). *Dr. Pavel Blaho*, Skalica.
- Johnson, O.V. (1985). *Slovakia, 1918–1938: Education and the Making of a Nation*. East European Monographs, No. 180 (Boulder, CO: East European Monographs).
- Jurčo, M. (2011). *Vajanský znovu nepochopený. Svetozár Hurban Vajanský: Koreň a výhonky. Články*. [W:] *Tvorba*, roč. XXI. (XXX.), č. 2, s. 39–41.
- Kalvoda, J. (1998). *Geneze Československa*. Praha: Panevropa.
- Kissinger, H. (2009). *Dyplomacja*. Warszawa: Libertas.

- Kňažeková, E. *Słowacja w czasie I wojny światowej i powstanie Republiki Czechosłowackiej (ČSR)*. Pobrane z: <http://www.historia-wspolczesna.pl/clanek/s-owacja-w-czasie-pierwszej-wojny-swiatowej-i-powstanie-republiki-czechos-owackiej-csr/>.
- Kopyś, T. (2001). *Kwestia narodowościowa na ziemiach Korony Świętego Stefana w latach 1867–1918*. Kraków: Wydawnictwo Promocji Powiatu, Miasta i Gminy „Promo”.
- Korec, P., Lauko, V., Tolmáči, L., Zubriczký, G., Mičietová, E. (1997). *Kraje a okresy Slovenska. Nové aministratívne členenie*. Bratislava: Vydavateľstvo Q111.
- Kościelak, L. (2010). *Historia Słowacji*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Kováč, D. (1998). *Kronika Slovenska*. T. 1. Bratislava: Fortuna Print.
- Krajčovič, M. (1996). *Maďari a problémy národnej identity Slovákov v 19. Staronči*. „Historické štúdie”, č. 37, s. 49–68.
- Krawczyk, A. (2012). *Proces Hlinki i tragedia w Černovej*, „Monitor Polonijny” R. 17, nr 5, s. 14–15.
- Krekovičová, Z. (1999). *Od obrazu pasterza w folklorze słowackim do symbolu narodowego. Symbole słowiańskie – symbole narodowe*. [W:] M. Maj, C. Robotycki (red.). „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego-Prace Etnograficzne”, z. 35, s. 69–83.
- Kusý, M. (2002). *Fenomen słowacki*. [W:] R. Chmiel (opr.), *Kwestia słowacka w XX wieku*, s. 502–523, Gliwice: Greg.
- La Slovaque dans la Monarchie Austro-Hongroise*. [W:] L. Liptak (1996). *Petite historie de la Slovaquie*, Paris, Institut D’Études Slaves.
- Lex Apponyi* – pobrane z: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=6966>.
- Liptak, L. (1996). *Petite histoire de la Slovaquie*. Paris: Institut D’Études Slaves.
- Memorandum národa slovenského k Vysokému snemu krajiny uhorskej, obsahujúce žiadosti národa slovenského cieľom spravodlivého prevedenia a zákonom krajinským zabezpečenia rovnoprávnosti národnej v Uhrách*. [W:] *Dokumenty k slovenskému národnému hnutiu v rokoch 1848–1914, č. I 1848–1867*, Bratislava 1962, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, dok. 86, s. 313–320.
- Mésároš, J. (1995). *Deformations in the interpretations of Censuses In Recent Magyar-Slovak Controversies*. [W:] *Slovaks & Magyars. Slovak-Magyar Relations i Central Europe*, Londyn.
- Orlof, E. (1974). „*Matica Slovenska*” – *Macierz Słowacka*. „Prometej”, XI.
- Orlof, E. (1981). *Zerwanie Słowaków z Węgrami w r. 1918*. „Studia Historyczne”, z. 1, s. 57–69.
- Orlof, E. (red.). (1999). *Od poznania do zrozumienia. Polacy, Czesi, Słowacy w XX wieku*. Rzeszów: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej.
- Orlof, E. (2009). *Problem autonomizmu słowackiego wobec Węgier w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku*. „Limes. Studia i Materiały z dziejów Europy Środkowo-Wschodniej”, nr 2, s. 126–139.
- Podrimavský, M. (1998). *Slovenská poitická reprezentácia 1848–1914 (Na 150 vyročie vzniku prvej národnej rady*. „Studia Historica Slovaca”, nr 27, s. 133–140.
- Prazak, A. (1938). *Kollarova mysenka slovanske vzajemnosti a Slovaci*. [W:] *Slovanská vzájemnost, 1836–1936 : sborník prací k 100. výročí vydání rozpravy Jana Kollára*

- o slovanské vzájemnosti = La réciprocité slave, 1836–1936 : recueil des travaux publiés en mémoire du centenaire de l'édition de l'étude sur la réciprocité slave de Jan Kollár, Praha: Česká akademie věd a umění.
- Sidor, K. (1997). *Černová, 27. oktobra 1907: Černovská masakra a pravota*, Matica Slovenská.
- Škvarna, D. (1990). *Slovenské štátoprávne predstavy a pokusy*. „Historický časopis”, č. 4, s. 470–499.
- Špiesz, A. (1999). *Dzieje Słowacji na drodze do uświadomienia narodowego*. Gorlice: Med-Inpo, cop.
- Vnuk, F. (1998). *Priblížiť sa k pravde*. [W:] *Andrej Hlinka: tribún slovenského národa*, Bratislava, THB.
- Wolff-Powęska, A. (1998). *Oswojona rewolucja*. Poznań: Instytut Zachodni.
- Zawiliński, R. (1899). *Słowacy, ich życie i kultura*. Warszawa: Wydawnictwo Drukarnia Granowskiego i Sikorskiego.
- Zawistowska, R. (2009). *Kwestia węgierskiej mniejszości narodowej w Słowacji w latach 1945–1948*. Warszawa: Wydawnictwo Neriton.
- Zenderowski, R. (2007). *Nad Tatrami błyska się... Słowacka tożsamość narodowa w dyskursie politycznym w Republice Słowackiej (1989–2004)*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego.
- Žarna, K. (2009). *Słowacy i Węgrzy we współczesnej Europie. Bariery i możliwości pojednania*. „Limes. Studia i materiały z dziejów Europy Środkowo-Wschodniej”, nr 2, s. 197–212.
- Žarna, K. (2012). *Determinanty historyczne stosunków słowacko-węgierskich. Od konfliktu do normalizacji?* [W:] R. Łoś, J. Regina-Zacharski, (red.). *Sąsiedztwo i pogranicze – między konfliktem a współpracą*, t. 1, s. 231–249, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.